

Л. І. Прозарава (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

МЕТАФАРЫЧНЫЯ МАДЭЛІ З АПОРНЫМ КАМПАНЕНТАМ “НАЗВЫ ВОДНАЙ СТЫХІІ” Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ БЕЛАРУСКІХ АЎТАРАЎ

У сучаснай лінгвістыцы сцвярджаецца, што з метафарай звязана ўся дзейнасць чалавека (Дж. Лакоф, М. Джонсан, Н. Д. Аруцёнава, А. С. Кубракова, М. В. Піменава, А. П. Чудзінаў і інш.). Метафара – адна з першавысноў мастацкага мыслення, звязанага з уменнем параўноўваць, адрозніваць, у адрозненні знаходзіць падабенства. Няма такой сферы духоўнай дзейнасці чалавецтва, дзе б не “працавала” метафара. Хасэ Артэга-і-Гасет зазначыў: “Метафара – гэта, верагодна, самая багатая з тых патэнцыяльных магчымасцей, якімі валодае чалавек. Яе дзейнасць мяжуе з цудам...” [10, с. 71].

Чалавек валодае здольнасцю, часцей за ўсё неўсвядомленай, праекціраваць адну з’яву на другую. Гэта дазваляе гаварыць пра тое, што наш вопыт арганізуецца з дапамогай нейкага стэрэатыпнага вобразу – кагнітыўнай мадэлі, якая праяўляецца ў мове метафарай. Для характарыстыкі такой адзінкі лінгвісты выкарыстоўваюць тэрміны

“кагнітыўная метафара” (Н. Д. Аруцюнава), “канцэптуальная метафара” (В. М. Тэлія), “метафарычнае поле” (Г. М. Складарэўская), “канцэптуальная метафара”, “базісная метафара” (Дж. Лакоф, М. Джонсан), “метафарычная мадэль” (А. М. Баранаў, Ю. М. Караулаў), “парадыгма вобразаў” (Н. В. Паўловіч), “мадэль рэгулярнай мнагазначнасці” (Д. М. Шмялёў, А. П. Чудзінаў), “архетып” або “метафарычны архетып” (М. В. Панчанка, І. П. Смірноў, К. Г. Юнг), “вобразнае лексіка-семантычнае поле” (А. А. Юрына) і інш. Згодна з Дж. Лакофам і М. Джонсанам, мадэлюючая функцыя метафары заключаецца ў тым, што “яна не толькі фарміруе ўяўленне пра аб’ект, але і прадвызначае спосаб і стыль мыслення аб ім” [5].

Услед за даследчыкамі А. М. Баранавым і Ю. М. Караулавым, мы будзем карыстацца тэрмінам “метафарычная мадэль”, пад якім разумеем паняцце, якое грунтуецца на агульнасці семантыкі таго, што параўноўваецца (“вобласць крыніцы”), і таго, з чым параўноўваецца (“вобласць мэты”) [3].

У тэксце метафара можа мець лакальны характар, выходзіць на ўзровень тэкставага фрагмента, а таксама ўжывацца ў якасці структурна-сэнсавай асновы, спосабу пабудовы цэлых паэтычных тэкстаў (Б. П. Іванюк, М. Л. Новікава, А. І. Равуцкі, С. Б. Кураш). У дадзеным артыкуле мы звернем увагу на антрапамарфічныя метафары з апорным кампанентам “назва воднай стыхіі”, якія займаюць значнае месца ў творах беларускіх аўтараў (Р. Барадуліна, А. Пысіна, П. Макаля, Г. Кляўко, Э. Агняцвет, У. Лісіцына і інш.). Гэтыя метафары разглядаюцца намі на тэкставым узроўні, гэта значыць, што ў кола нашага даследавання мы ўключылі прыклады такіх метафар, якія складаюць у тэксце эстэтычную дамінанту.

Аналіз матэрыялу паказаў, што ў складзе метафарычнай мадэлі “назва воднай стыхіі – чалавек” у якасці левага элемента (тэкставага рэфэрэнта) найбольшай метафарычнай актыўнасцю валодаюць словы з агульным семантычным кампанентам “*мора*”, “*акіян*”, “*ручай*”, “*возера*”, “*рака*”, для якіх найбольш распаўсюджанымі з’яўляюцца прэдыкаты-характарыстыкі з боку ўласцівых для людзей *сваяцкіх адносін*. Так, у вершы Г. Кляўко “Возера перад навальніцай” возера параўноўваецца з клапатлівай маці, якая турбуецца аб сваім дзіцяці: *Ля берага вецер калмаціць / Густую чупрыну трысця. / Спіць возера чутка, як маці, / Што чуе спрасонку дзіця. / У час гэты возеру сніцца, / Як чорнай навалаю хмар / Інакшыя тут навальніцы / Увесь засланылі абшар... / Праз ноч усю чуўся ў чаротах / Дзяцей напалоханых плач. / І возера іх суцяшала, – / Не спала яно давідна, – На хвалях нястомна гайдала / У драўляных рыбацкіх чаўнах... / Той час адышоў назаўсёды, / А возеру сніцца адно... / Прыслухайся – ў час непагоды / Глыбока ўздыхае яно* [4, с. 179]. У вершы П. Макаля “Азбука бегу” раўчук характарызуецца як дзіця, якое робіць першыя крокі ў навуку: *Маленькі раўчук – / Дзіця сонца і снегу, / Авалодваючы азбукай*

бегу, / На асфальце / Пявуча / Рукой свавольнай / Першыя літары / Піша, / Як вучань / На дошцы школьнай... [7, с. 205].

У творах сучасных беларускіх паэтаў на ўзровень тэксту часта выходзіць традыцыйнае прыпадабненне двух рэфэрэнтаў-неасоб мужчыне і жанчыне. Так, у вершы Г. Кляўко “Нёман і Лоша” рэкі выступаюць у ролі закаханых хлопца і дзяўчыны: *Быў Нёман — прыгожы хлапчына, / Ён з Лошай каханаю цёк, / Узяўшы выток пад лямчынай — / Жывучай крыніцы глыток. / Плылі на зялёным прасторы / Суладна і спеўна ўдваіх. / У іх заглядаліся зоры, / Каханню зайздросцячы іх. / Ды вось на змярканні аднойчы / Прылеглі яны адпачыць. / І Лоша рашыла той ноччу / Ад Нёмна цішком уцячы. / Драмаў яшчэ Нёман спакойна, / Устала яна давідна / І, ўбок скіраваўшы, навольна / Пабегла лугамі адна [4, с. 199].* У вершы У. Лісіцына “Вечалле” мадэлюецца чалавечая сітуацыя вячання возера з вечарам: *Вечалле, Вечалле / Азаронае, / Павянчана з вечарам / Азяро маё. / Ручніком зялёненькім / Бору вязана, / Зорамі залётнымі / Лісце вязава. / Ці была прысухаю / Чарацінка гнуткая. / Выйду ды паслухаю / Глыбіню тваю [6, с. 82].*

У некаторых паэтычных творах асновай прыпадабнення з’яўляецца **знешні выгляд**, характэрны для чалавека. Як правіла, гэта нейкая прыкмета, якая больш за ўсё трапляе ў поле зроку: *У “Леначкі”, у “Леначкі” / Каменныя каленачкі. / Зялёная касыначка, / Брывей дзве каласіначкі. / Дарэмна просяць грузчыкі / Тваёй прыгожай ручанькі. / А я цябе, якутачку, / Увечары захутаю... / Захутаю да раніцы / Назло палескім здрадніцам. / Яшчэ вазьму за ручаньку, / Спраўляй, мядзведзь, заручыны! [6, с. 81].* Як бачна з прыкладу, знешні выгляд ракі прыпадабняецца знешняму выглядзе дзяўчыны.

Часам упадабненне не мае канкрэтнага характару. Гэта проста нейкае агульнае ўяўленне аб чалавеку. Так, напрыклад, падобна чалавеку вада можа выступаць эмацыйнай істотай, характарызавацца з боку псіхічнага і фізічнага стану: *Сачылі сцішаныя двое, / Як зорны грай на плёсе гас. / І ўсцешна возера лясное / Смялася з наіўных нас [8, с. 171]; Перад тым / Як у мора бязмежнае выйсці. / Раку пачалі / Сумленні грызці. / Ахапіла / Шчымлівае пачуццё: / А ці так працякло / Жыццё? / Можна, буяніла ўвесну замнога... / Можна, віяла занадта часта, / Дарогі прамой пазбягала? / З крутога абрыву / Адчайна і смела / Кідацца ўніз галавою / Умела... / Наперадзе вір калышацца чорны, / Не ўспомніць ніяк, да яго ідучы, / Якія судны, / Якія чоўны / Несла на пругкім сваім плячы [7, с. 211].* Часта вада характарызуецца з пункту гледжання пэўных дзеянняў і ўчынкаў, характэрных для чалавека: *Адна рачулка анідзе / Не спыніцца ні на хвіліну. / Імчыць да возера хутчэй, / Глытае жорсткі снег заваяў – / Ёй трэба возера яшчэ / І абудзіць і абнадзеіць [2, с. 33].*

Вада, як інтэлектуальная істота, можа гаварыць, слухаць і ставіць перад сабою тысячы пытанняў: *Мора разгневана, / Нешта задумала мора.*

/ Слухаць нікога не хоча, / Само разбярэцца ва ўсім. / Цяпер вы яго не чапайце, / Цяпер вы яго не турбуйце — / Няхай пагаворыць з сабой. / Я ведаю, / Мору нялёгка, / Калі пачало бунтаваць. / Не лезьце, як тыя мурашкі, / Хоць сёння яму на спіну [9, с. 124].

Пры рэалізацыі антрапамарфічных метафар часта сумяшчаецца некалькі прыкмет, уласцівых чалавеку, напрыклад, **знешні выгляд, сваяцкія адносіны, фізічны стан**: *Бунтуе плынь напорам крыг, / Скрыгоча, рэжучы жвіры. / І весні дзень праяб, астыг. / Сіпата кашляюць вятры. / І лёд, падточаны вадой, / Плыве, становіцца дыбка. / Як дзед сіваю барадой, / Бліскача пенаю рака. / Ды плынь ураз праб'е затор, / Каўтнуўшы скрыгат ледзяны. / І ступіць ноч агнямі зор / На плёс аголены рачны [8, с. 160]; **знешні выгляд, рух, дзеянне**: *Па каменьчыках / Ручай / Бяжыць басаногі: / Абмінае светлы гай, / Прасёлкі, дарогі. / Падарожнік нястомны – / Ручай! / Забірае ён з сабой Вандроўніцу-хмарку, / Фарбы далі палявой, / Што ўспыхнулі ярка. / Падарожнік нястомны / Ручай. / Ён да Нёмана бяжыць – / Звон сонечны чутны. / Будзе нанава ён жыць / У хвалях магутных, / Падарожнік нястомны – / Ручай! [1, с. 97].**

Аналіз паэтычных тэкстаў з апорным кампанентам “назвы воднай стыхіі” паказаў, што акрамя антрапамарфічных метафар у творах беларускіх паэтаў сустракаюцца і заамарфічныя (ад греч. зооп – жывёла і morphē – **форма**), калі вобразы рэальных ці ўяўных аб’ектаў надзяляюцца рысамі жывёл. Так, у вершы П. Макаля “Шторм” мора падобна на страшнага ільва, які прагне свабоды: *Хто бачыў бунт / раз’юшанай вады, / Закутанай у граніт? / Палоненае берагам / Рычыць і кідаецца / Мора / З лахматай лютасцю ільва, / Што прагне марна / Вызваліцца з клеткі [7, с. 156].* А вось у наступным вершы Г. Кляўко “Пасля шторму” ў ролі ўтаймаванага ільва ўжо выступае Ціхі акіян: *Мы – / паміж небам і зямлёй, / Між двух блакітных акіянаў, / Той, / што ўначы быў сам не свой, / Ляжыць, / як леў утаймаваны. / І паіччаныя барты / Ён вінавата / ліжа / хваляй. / Суцішыў нораў свой круты, / Ды мы яго не дужа хвалім, – / Хоць ачунялі пакрысе, нас / не кідае адчуванне, Што не інакш / як чэрці ўсе / Вядуцца ў Ціхім акіяне [4, с. 136].*

Такім чынам, у выніку аналізу метафарычных тэкстаў з апорным кампанентам “назвы воднай стыхіі” намі было заўважана, што важнай уласцівасцю тэкстаў беларускай паэзіі з’яўляюцца антрапамарфізм і заамарфізм, якія знаходзяць выяўленне ў мностве складана арганізаваных парадыгм, што суадносяцца з абагуленымі мадэлямі “нежывое – чалавек”, “нежывое – жывёла”. У тэкстах семантычнай групы “назвы воднай стыхіі” найбольш часта мадэлююцца такія чалавечыя сітуацыі, як сваяцкія адносіны і знешні выгляд. Часта элементу, які параўноўваецца, прыпісваюцца чалавечыя прыкметы па дзеянню, псіхічнаму і фізічнаму стану, зрокавай, моўнай здольнасці і г. д.

Літаратура

1. Агняцвет, Э. Круглы год. Выбранае / Э. Агняцвет. – Мінск: Беларусь, 1966. – 216 с.
2. Барадулін, Р. Выбраныя творы: у 2 т. / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1984. – Т. 1: Вершы. – 415 с.
3. Баранов, А. Н. Русская политическая метафора. Материалы к словарю / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. – М.: Ин-т русского языка АН СССР, 1991. – 193 с.
4. Кляўко, Г. Падкова над парогам: Выбраная паэзія / Г. Кляўко. – Мінск: Маст. літ., 1979. – 272 с.
5. Лакофф, Дж. Метафоры, котарымы мы жывем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387–415.
6. Лісіцын, У. Беларусь – мая калыска: кн. паэзіі / У. Лісіцын. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 167 с.
7. Макаль, П. Выбраныя творы: у 2 т. / П. Макаль. – Мінск: Маст. літ., 1982. – Т. 1: Вершы. – 287 с.
8. Мятліцкі, М. Замкнёны дом: вершы, паэмы / М. Мятліцкі. – Мінск: Маст. літ., 2005. – 316 с.
9. Свірка, Ю. Выбранае: лірыка (1956–1990) / Ю. Свірка; прадм. Р. Барадуліна. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 335 с.
10. Теория метафоры: сборник / пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / под общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990 – 513 с.